

Új magyar játékfilmek és filmdokumentumok

Az elmúlt esztendő filftermésének feledhetlenebbik részét a dokumentumfilmek jelentik — így összegezte a *XX. Magyar Játékfilmszemle* tapasztalatait a szakmai közönség. Hogy a szélesebb nézősereg miként összegzi majd a mai magyar szellemi élet érzékeny, felelősségtudó és szókimondó tagjainak, a filmrendezőkné a munkáit, az nehezen jósolható meg.

A nagydíjjal is jutalmazott *Törvénytörés nélkül* című, kétrészes dokumentumfilm, a *Gulyás-testvérek* munkája követel alighanem e súlyos újdonságok közül erőből is, figyelemből is, lelki fölkészültségből is a legtöbbet. Nyíltan és részletezőn még senki nem beszélt sem az irodalomban, sem a filmművészetben, sem a közfigyelemre is érdemes történettudományi munkákban tudomásom szerint a világnak arról a sarkáról, ahová a háromórás, nagy riport kalauzolja az embert. Az ötvenes évek elején „alapított” hortobágyi munkatáborok egykori lakóit kereste meg kamerával és mikrofonnal Gulyás Gyula és Gulyás János. Egykor alapvető emberi és polgári jogaitól megfosztott asszonyokat, férfiakat; meg felügyelőiket: közkatonákat, rendőröket, gazdasági vezetőket. A föltehetőleg igen gazdag és megrendítően készsleges emlék- és vallomásanyagból okos mértéktartással csak azokat válogatták ki a film készítői, amelyek segítségével a leginkább jellegzetes és tárgyilagos képet állíthatták össze az 1945 utáni idők szégyenletes, a törvény és a jog írával máig nem orvosolt bajáról. Arra is volt gondjuk, hogy „epikus rendbe” álljon a történet. Az első képkockákon az éjszakai letartóztatások és „bevagónirozások” napiparancsát hallhatjuk. Majd a letartóztatások történetei következnek Franz Kafka regényeit is fölülmúló abszurditással. Az emlékdarabokból mozaikszerűen összerakott, tragikus filmtablón fokozatosan tűnnek elő a pontos körvonalai a rabságban tartott emberek jellegzetes típusainak

Mivel a film szerzői jól tudják, hogy a rettentek és igazságtalanságok sorát képtelen ép ésszel három-órán át követni, átfogni a néző, „derűsebb” részletekkel enyhítik olykor az erkölcsi és

törvénytelen ségi mélypontokról kapott dokumentációs jelentést. Elbeszélnek, hogyan festett a karácsony a szögesdrótok mögött, miként éltek a kisgyermekek, az újszülöttek, az asszonyok. Az igazi derűt azonban a reménykedőkről, az emberséges magatartásúakról, a hívőkről szóló történetek hozzák e sötét és keserű dokumentumba. Ők hozták a hortobágyi táborlakók számára is a mosolyt, az ígéretet. Ortodox zsidók kis gyülekezete például, akik mindig találtak helyet és módot arra, hogy vallásukat gyakorolhassák. Vagy: a négyelemis kereskedőseged, aki a táborlakó kiskamaszok tértlen züllését látván, megszervezte a gyermekek iskoláztatását. Meg a kerítésen kívüli, becstelen emberek adták a bizakodást, akik segítséget nyújtottak, saját biztonságuk kockáztatásával is a sanyarú sorsúaknak. És aki emberségből csak egyszer is példát kapott az embertelenség birodalmában, az maga is megbocsátó emberséggel tud visszagondolni a megszenvedett esztendőkre.

A dokumentumfilm — műfaji követelményeinek megfelelően — ábrázol, de nem befolyásol és nem ítélkezik. A *Gulyás-testvérek* nagyszabású munkája azonban a riportalanyok készsleges közreműködésével túllép e műfaji kötetlmeneken. Érezvén, mily fürgeteges indulatokat válthat ki filmjük eddig napvilágra nem került, történelmi bizonyítékanyaga, a megbocsátás és a megbékélés eszméjét hirdetik és ajánlják végezetül, szóval és képpel egyaránt. Büntetni, megtorolni, igazságot szolgáltatni nem a mi dolgunk — sugallja megfontolt szerkesztésével a film utolsó harmada —, elvégzi azt a fölöttünk levő, emberi mértékelnél és szempontoknál igazabb és nagyvonalúbb égi hatalom. Láthatjuk, miként vergődik elmeháborodott jelenében a hortobágyi táborok legkegyetlenebb rendőre; s azt is láthatjuk, miként maradtak meg embernek is, magyarnak is tisztességben azok, akiket esztendőknön át naponta aláztak meg embervoltukban és nemzeti önérzetükben. És — ne feledkezzünk meg erről se — akiket azóta sem kárpótolt hivatalosan és méltóképpen az elszennvedett jogtalanságokért senki sem. A *Törvénytörés nélkül* című film a múlt bevállásával befejezettek akarja tudni a harcot a sokféle megpróbáltatásban szétszaggatott és szembeállított nemzet csoportjai között. Tisztánlátásra a megbocsátások és megbékélések kezdeményezése érdekében törekednek. A megtisztult újrakezdés reményében.

Voltaképpen ugyanez a szándék hajtotta Kósa Ferencet, is *A másik ember* rendezőjét. Kósa Ferenc filmje játékfilm, beszélni róla mégis a Gulyás-testvérek dokumentumfilmje után érdeemes. Elsősorban a mindkét műben föllelhető

„békéltető szándék” miatt. De azért is, mert A másik ember éppen olyan történelmi hitelesítésre és tisztánlátatásra törekszik, mint a fekete-fehér képsorú, díszítetlen tanulságú, szikár szépségű *Törvénysértés nélkül*.

Kósa Ferenc történetének ideje 1945 és 1956. Kósa azért nyúl vissza a második világháború végnapjához, hogy átgondoltan és oknyomozó következetességgel beszélhessen 1956-ról. Játékfilmben eddig még nem látott őszinteséggel és teljességgel, tisztázó szándékkal. Mindaz, ami 56-ban megесett — meséli népmeséktől kölcsönzött hőmpolygó stílussal a film — egyes-égi leszármazottja 45-nek. Mert 1945-ben, és utána szinte senki nem tanult meg megbocsátani, senki nem segített megkönnyíteni a túlélőknek a megbocsátást — ezért csaknem pontosan ugyanolyan értelmetlen halálok, hiábavaló pusztulások következhetnek be tizenegy évvel a háború befejeződése után, mint 45 fékevesztett végnapjaiban. Abban a beszorítottságban, amelyben ez a nép él (völgykatlanokat, zárt tereket, tömegmészárlásra is alkalmas parkokat és belső udvarokat mutat szüntelenül a film), a fegyveres harcnak, a bosszúnak és a hirtelen hősködésnek kiváltképpen nincs semmi értelme, semmi esélye — szűri le a tanulságot a film központi figurája, aki gyermekfejjel nézte végig, egy fa mögé bújva, miként hal hiábavaló halált az édesapja. Erre a következtetésre kell jutnia, kellene jutnia a nézőnek is. Itt mindig van egy titokzatos fa, egy rejtélyes torony, ahonnan ártatlan emberekre lönek, és bármilyen csökönyösen kutatja is valaki a gyilkos fegyverek tulajdonosait, soha nem találja meg az igazi tetteseket. Legfeljebb gyávákat lelni, parancsteljesítő, ostoba készségeket, rabló-pandúrt játszó, ártatlan gyerekeket. Az erőszakmentes forradalom, a fegyvertelen épülés, a türelmes igyekezet szószólója *Kósa Ferenc* filmje.

Abban a válságos állapotban, amelyet a ma embere él meg, nemcsak a történelmi múltnak és félmúltnak tudatosítása lehet fontos feladata a művészeteknek, de a jelenig nyúló, szorongató örökségeknek is. Hogyan pusztít tovább, amiről hallgatni kellett, hallgatni illet — ez foglalkoztatta *Sára Sándort* és *Csoóri Sándort*, a *Tüske a köröm alatt* című munka két alkotóját is.

Nemcsak azt kérdőjelezi meg ez a filmtörténet, hogy a jelen viszonyai között vajon önrendelkező személyiség lehet-e az ember, de azt is, megtarthatja-e művészi, alkotói autonómiáját! A nagyvárosi, érdekösszefonódásos és sznob képezőművészeti életből a pusztába vonul birkapásztoroknál a *Tüske a köröm alatt* hőse. Itt gazdasági és politikai érdekcsoportokkal kerül szem-

be, s ezek már jóval keményebb, életre-halálra menő összeütközéseket támasztanak körülötte, mint a képkereskedők, rektorok, szakzsűrik inkább csak jelzett, de részletesen be nem mutatott fővárosi beltenyészete. El is bukik emberünk a vidéki hatalmasságokkal szemben. Elbukik, megsérül fizikai mivoltában is, művészként is. Ez utóbbit, a tehetségével nem éppen józanul sáfárkodó művészember megsemmisülését inkább csak sejteni lehet. Talán éppen ez a baj ezzel a szümmesével: a művészi felelősség és művészi szuverenitás gondját úgy elegyíti a közemberi önfeladás, az önpusztítás látványos példázatával, hogy voltaképpen lehetetlen eligazodni a kérdések és a feleletek között. A nézők azonban a jelenidejű kérdésekre egyértelmű feleleteket szeretnek kapni, kiváltképpen a filmvászonról.

Egyértelmű válaszok, egyjelentésű tények azonban, úgy látszik, ma sehol nincsenek. *Kovács András* filmje, a *Valából Magyarország* szintén többjelentésű befejezésével nyugtalanítja az embert. Egy „képzületbeli” megyei központ több jelöltet állító választási hadjáratát beszéli el ironikus realizmussal ez a film, a becsületesek, az ígéretek olyan pirruszi győzelmét ábrázolva, amely, ha borúlátók vagyunk, főler a vereséggel. Ha meg reménykedő a természetünk az elviselhetőbb jövő ígérését olvashatjuk ki belőle. Kettős olvasata *van Almási Tamás* dokumentumfilmjének is, az *Ózdon* forgatott *Szorításban* címűnek. Úgy búcsúztatja ez a munka a pusztulásra ítélt ipari tájat, a munkáséletet, a nagyüzemi világ végérvényesen befejeződő, patriarkális korszakát, hogy a nézőnek fáj a szíve a korszerűtlenségekért is, a becsapott emberekért is, de még a gyarló intézkedésekért is. Fáj a szíve egy darab visszahozhatatlan magyar ipartörténetért. A dokumentumfilmek azt ígérik, kameráikkal tovább kísérik az ózdi vidéknek, az ózdi munkásoknak a sorsát. Előbb-utóbb tehát bizonyos kiderül *Almási Tamás* négy részre tervezett munkájából, hogy a művészet, a filmművészet részvételére, megértésére, szeretetére elsősorban az egyes ember érdemes, nem pedig az önmagáért való törvény, intézet, rendelkezés és ideológia. Az egyes ember, aki múlt és jelen szorításában, társadalmi változások rosszkedvű és bizonytalan korszakában még nehezebben leli meg önmagát, boldogulását, mint máskor. Az erkölcsi és intellektuális tisztességgel elkészített új magyar filmek, művészi megvalósulásuk eltérő színvonalától függetlenül szinte kivétel nélkül mind ezért a részvételért és megértésért munkálkodnak.

Lőcsel Gabriella